PS. ALLEHANDA OM VARJEHANDA

Ett bidrag till aperitifdiskussionen

Det är helt riktigt som Carl Gustav Carpel skriver att baggsötan fått sitt namn från det gamla invektivet norrbagge (nr 34/97). Denna nedsättande benämning fanns förvisso på 1500-talet, trots att Bertil Staland betvivlar det (avdelningen nr 42/97). Det finns beskrivet i en norsk konungasaga att Birger Jarl redan år 1257 vid konung Håkan Håkanssons besök förbjöd sitt följe att kalla norrmännen »bagga». Ett ännu tidigare belägg är tillnamnet på en dansk biskop från år 1080: Sven Norba(g)ge. I konung Gustav I:s registratur (1525) finns också exempel på »bagge» brukat föraktfullt om norrmän. Axel Oxenstierna skrev 1644 »norbaggar» om vårt västliga brödrafolk.

Ursprunget till denna mindre smickrande tilltalsform är emellertid oklart. Troligtvis är inte förklaringen en sammanlikning med det djur vi idag kallar bagge, då detta ord är relativt nytt i riksspråket (infört kring 1600) som beteckning för gumse, får av hankön. En ledtråd kan vara att »bagge» tidigare varit benämningen för diverse tjocka och klumpiga saker. I norskan och i vissa svenska dialekter har det varit vanligt att kalla olika, särskilt runda och bulliga, djur »bagge», jfr t ex »skalbagge». Att kalla någon bagge skulle då vara en parallell till skällsord som knöl, klump, kloss. Det har också hävdats att uttrycket ytterst skulle vara en förvanskning av den latiniserade formen Norvagus, norrman, stundom skrivet Norbagus.

Baggsötans (Gentiana purpurea) norska namn är söterot, och som Carpel skriver har detta uppfattats som en ironisk benämning på den beska roten. Också de två andra nordiska gentianaarterna har namn med »söte» i på norska: klokkesöte (G pneumonanthe) och snösöte (G nivalis), på svenska klockgentiana respektive fjällgentiana. De gentianor Staland därutöver citerar från Linné hänförs numera till ett annat släkte inom familjen Gentianaceae, nämligen Gentianella där vi finner sju arter i norden, samtliga med ett norskt namn som ändar på »-söte».

Den gentiana som används på kontinenten är nog däremot en annan, Gentiana lutea, vilken har gula blommor som namnet säger och vars torkade rot sedan urminnes tider använts som tonikum. Gentianaviolett (metylviolett, metylrosanilin) utvinns icke ur gentiana utan har kanske fått namnet på grund av sin kulör som liknar den G purpureas kronblad har.

Besk eller bitter smak är faktiskt populär bland oss människor om man tänker efter. Särskilt gäller det när den kombineras med sött, som i choklad eller vermut.

Den bittra huvudkryddan i vermouth eller vermut, som också givit drycken dess namn, är dock inte gentianarot utan malört (Artemisia absinthium) som på tyska heter wermut. Första delen av ordet, werm-, anses vara släkt med wurm (mask), och syfta på att örten användes som medel mot inälvsmask. Engelskans wormwood för malört är samma ord, där slutledet -wood troligen är en folketymologisk ombildning. Att jämställa vermut med familjenamnen Campari och Cinzano och skriva det med stor bokstav som Carpel gör är således språkligt oriktigt. Bägge dessa italienska vinfabrikanter tillverkar dessutom (liksom Martini) både vermut och den enklare röda, besksöta »bittern» som oftast serveras blandad med sodavatten.

Det italienska ordet för bitter är »amaro» och återfinns i likörbenämningen »amaretto», som avser en söt likör med lätt smak av bittermandel. I gin och tonic är det kininet i tonic som ger drycken dess bittra smak. En annan alkoholhaltig bitter dryck som förekommer på kontinenten är »Cynar», som enligt bilden på flaskan skall innehålla kronärtskocka(?!).

Peter Wetterberg
Fosnavåg, Norge

Angående baggsöta och norrbaggar

Som sporadisk läsare av avdelningen har jag noterat synpunkter på såväl baggsöta som norrbaggar.

Redan i avdelningen nr 34 framhölls att baggsötan fått sitt namn av att den kommit till oss från Norge via Dalarna och att »söta» är ironiskt menat, i varje fall i Norge. I avdelningen nr 42 betvivlades ordet norrbagges ålder.

Den visdom man kan inhämta ur Svenska Akademiens ordbok (SAOB) är att ordet baggsöta är belagt redan 1538. För norrbagge anges ett exempel 1604, men ordet var tydligen gammalt redan då.

Det är en urgammal sed att ge folket i grannsocknar djurnamn. Det mest kända exemplet är väl vikingahövdingen Ottar Vendelkråka, någon gång på 600-talet. Åtskilliga lärda utredningar om den gode mannens tilltalsnamn blev värdelösa när någon konstaterade att alla invånare i Vendels socken kallas kråkor.

Bengt Stolt
Uppsala